

BREAD IN THE GREAT WAR

хлеб у Великом рату

Аутор изложбе Димитрије Вујадиновић

Албанска споменица

*Мистерија и чудесност
хлеба је жива ризница
колективног памћења
и сведочанство о етичким
и симболичким
вредностима живота
људи и у најтежим
егзистенцијалним
условима,
какав је рат*

Кућа Ђуре Јакшића, Скадарска 34, Београд, од 24. септембра до 08. октобра 2014. године

ХЛЕБ

Нема на свету ничег тако позитивног као што је хлеб

Достојевски

Хлеб је најчешћа храна на трпези у свим деловима света. Више од три милијарде људи широм света свакодневно једе разне врсте хлеба, док се истовремено више од милијарду свакога дана бори за »корицу хлеба«!

Хлеб је несумњиво једно од највећих открића човека! Била је то револуционарна прекретница у еволуцији, човек је од скупљача и номадског живота почео да се бави земљорадњом, да гради насеља и ствара културу.

Обредни хлебови прате наш живот од рођења до смрти, па и после смрти. Када су у далекој прошлости наши прапреди почели да месе хлеб, био је то резултат дуготрајног искуства, стрпљивог рада и воље. Чим су га окусили људи су схватили његов значај за преживљавање.

Али, управо због значаја хлеба као основне хране, он је постао и симбол живота, духовности и одраз културе.

Јединствен сакрални статус у животу човека хлеб је добио и захваљујући својој посебности.

Састојци хлеба су основа и симбол трајања живота (семе, со и вода); затим, као храна - "прво јело"; а само мешање теста и печење поистовећује се са сликом стварања света.

Хлеб је једини производ који човека повезује са основним принципима живота и оностраним светом. Од давнина има значај универзалног апотропеја (одвраћање од зла) у народним обичајима.

У традицији и религији многих народа хлебом се успоставља равнотежа између човека и невидљивих сила које угрожавају његов живот или служи као магијско средство за остваривање људских жеља. Прва улога најчешће се остварује даривањем хлеба, а друга се темељи на могућности да хлеб може преносити одређена својства за која се верује да могу деловати на онога ко дође у додир са њим.

Многослојни однос човека према хлебу је жива ризница колективног памћења и сведочанство о етичким и симболичким вредностима и падовима и у најтежим егзистенцијалним условима, као што је рат.

Хлеб – таин, заштитник од куршума

Судбина војника Алексе Здравковића

Алекса Здравковић, терзија, војник из Пирота, приликом мобилизације 1912. године добио је следовање војничког хлеба – таина, који упркос многим искушењима и недаћама током шестогодишњег ратовања, није појео.

Мајка га је на одласку заветовала да не сме да окуси ни залогај овог хлеба, него да га читаво време носи уз себе. Веровала је, као и све тадашње жене, да ће га таин сачувати од куршума.

Битке су га водиле од Пирота до Битоља и Прилепа, у Балканским ратовима, и од Мачве до Солуна, у Првом светском рату.

Многе несреће које прате војника у рату на неки чудан начин су заобилазиле Здравковића, који је послушао мајчин завет. У бици на Облаковом вису, близу Битоља, одсудну улогу одиграо је Алексин пук. У ноћи највећег окршаја тана је погодило Алексину чутуру и захваљујући томе он је остао жив.

Од тада је Алекса почео да верује у заштитничку моћ таина и носио га је следећих шест година у војничкој торбици. Није се одвајао ни од чутуре и куршума који је био у њој.

Глад која је њега, као и све српске војнике, пратила током повлачења кроз Албанију нису поколебале Алексу да поједе таин који је носио у торбици.

Прича о чудесном хлебу ширила се међу нашим ратницима, па је доспела и до Француза и Енглеза. Нудили су Алекси велики новац да откупе таин, али он није хтео да изневери мајчин завет.

Алекса Здравковић се после шест година ратовања вратио као наредник у свој Пирот с таином у торби, овенчан бројним одликовањима: војничким орденом Карађорђева звезда са мачевима, који је добио као наредник Трећег пешадијског пука 1915. године, затим Албанском споменицом, Медаљом за храброст Милош Обилић, и са три споменице за учешће у ратовима од 1912. до 1918. године, Медаљом за ревносну службу, Орденом Светог Саве.

Данас се таин који је током ратовања носио Алекса Здравковић чува у Музеју Понишавља у Пироту.

SERBIAN SOLDIER

Српски војник

Српски војник је био сељак чврстих вилица и истурених груди, бркат, вољан да ратује и да погине за слободу свог народа. Носио је пртени гуњ, опанке од свињске коже и шајкачу. Зато су наше војнике непријатељи називали "гуњци".
И страшно су их се бојали!

Ратни дневник Љубомира Спасића, пешадијског наредника из Пирота

„31. XII 1915. Устали смо у 4 часа, ладно, полазак у 9 часова, време лепо сунце.

У путу је прелетао аероплан непријатељски, ноћили смо у село Бубаруси на дрвеним даскама, ладно (дочекасмо нову годину). 31. смо добили по 1 и 1/2 бели хлеб, увече сам се сетио како дочекујемо Нову годину, а како сад и јако ми је жао...”

Српски војници

Млади регрути

Српски војници деле хлеб становништву после ослобођења Кајмакчалана, 30. септембар 1916.

Аутор: војни свештеник Ристо Шкумовић. Фотографије су власништво Збирне фотографије Војног музеја (Кустос збирке историчарка уметности Наташа Томић).

Солунац иде на одсуство

Српски војници

Војнички хлеб – таин

У српској војци таин је значио војнички хлеб, просечне тежине пола оке (једна ока износи 1, 282 кг). Реч таин је арапског порекла – значи одредити (количина), Турци су реч користили у значењу - *следовање*. Тајна доброг таина била је у брашну – бело оштро брашно (тип 1100) са комбинацијом раженог брашна. Сви други састојци били су као и код других врста хлеба – квасац (може и без квасца), вода и со. Таин је био округлог облика, веома хранљив и зато јако цењен код војника, често једина храна која је обезбеђивала преживљавање. Снабдевање војника хлебом било је из војних и локалних пекара. Расподела свежег хлеба била је отежана војницима на фронту и зато је основни проблем са таином био како да што дуже сачува свежину. На основу предвиђених норматива дневно следовање хлеба по војнику у Српској војсци износило је око 1 кг (у аустријској 700-800 г, немачкој 750 г, француској 700 г, британској 680 г). Међутим, како се рат разбуктавао тако се и следовање смањивало. Приликом повлачења Српске војске преко Албаније, скоро да следовања и није било, сваки војник се налазио како је знао и умео. То је и довело до великих жртава услед изгладнелости и болести изазваних неухрањеношћу војника у повлачењу.

Регрути са првим следовањем таина

Расподела таина на фронту

Зашто је битка на Церу била тако успешна ?

Један од разлога је и исхрана српских војника. Аустријска војска била је добро снабдевена и ухрањена. Међутим, српски војник је имао здравију храну. Дobar калоричан хлеб – таин (угљени хидрати); јачи сланији сир, пун беланчевина (со је битна за покретљивост); лук (чистач здравља); паприка; пасуљ (пребогат биљним инсулинима). Војник који се тако храни никада није тром и поседује енергију за огромне напоре, посебно по брдовитом терену.

Војници IV пука за ручком

Расподела таина на фронту

Слава

Срби су од давнина до данас изворно очували култ свеца заштитника. Крсна слава је, у основи, прожимање прадавног обичаја одавања почасти божанству заштитнику и општег хришћанског култа посебног завета светитељима. Смисао славе је много дубљи и шири од културне археологије и данас не постоји изван Српске православне цркве, која је и дала пуноћу овом обреду. Нема Србина без породичне славе, јер се обред преноси са колена на колено (углавном преко мушке деце) и никада се не прекида. Континуитет славе је доказ дуговечности, знак трајања и саборности, како оних живих тако и оних мртвих. Као таква представља један од најважнијих, а свакако и најстарији религијски обред код нас. Славски хлеб има централно обредно место и представља типичну хлебну жртву, чије се порекло крије у предхришћанском времену. Њиме се заправо приноси бескрвна жртва у знак захвалности и молитве свецу заштитнику. Са тим циљем хлеб се и украшава, а сваки од украса има своје симболичко значење.

Крсна слава на фронту

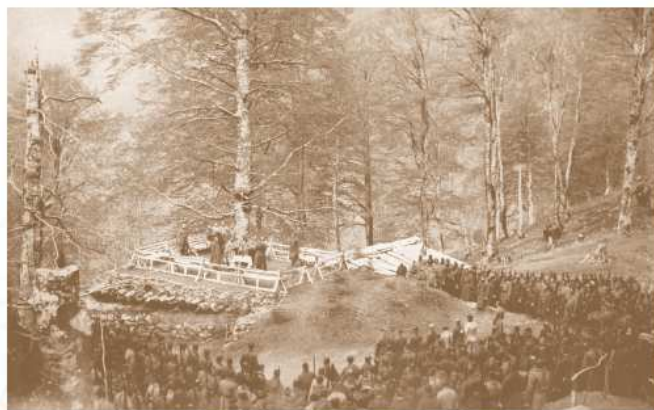
“Али, било је дана кад није било бојева, кад није било ни страже, ни дежурства, када смо били расположени.

Бар једном годишње: на крсну славу. Тако сам ја славио Аранђеловдан. У рову!

Уместо славског колача – војнички хлеб, преливен вином...

А вина је било: знало се у чети ко када слави, па су војници поклањали следовање да би могли да почасте своје другове”.

(Сретен Ковачевић - сећање)

Слава Десетог пука

Слава на фронту

Сечење славског колача на празник Св. Николе 1914, крсне славе официра штаба Лимског одреда у селу Добротину у Ужичком округу. Свештеник Шуковић и командант одреда Јеша.

Фотографија је власништво Збирке фотографија Војног музеја. Кустос збирке је историчарка уметности Наташа Томић

Официри на слави у Бизерти, 1917.

Повлачење ка Албанији, 1915.

Магле умирања

Српску владу је у овом повлачењу пратио и француски посланик Бол. Ево како он описује колону Српске војске при проласку кроз Албанију:

"Сви су били до крајњих граница малаксали, прави покретни лешеве. Хођали су тешко, мршави, бледи, са болним очима. Њихов жалосни марш продужавао се данима по киши и блату. Жалба не изађе са усана ових људи, који беху све претрпели, као гоњени судбином, ишли су ћутећи, ипак понекад се могло чути да кажу: 'Хлеба!'".

То беше једина реч коју су имали снаге да изговоре. По неколико дана већина није ништа окусила, ни у логорима где су се окупљали у близини вароши, у склоништима од кише, снега и зиме. Влада је једва имала да им да једну бедну порцију хлеба".

Мрве хлеба

3. - XII - 1915.

У црногорском кршу, на плавом камену, сео војник и из торбице истреса мрве хлеба у порцију. Други се сагао и купи их са земље. Дан облачан. Небо затворено грао.

Камен на све стране. Оба војника у похабаном, ватром изгореном оделу. Слаба, поцрнела: неочешљана, необријана, мртвачког лица, сувих руку. Торбица масна, прљава. Порција зарђала. Око ногу обавили старе крпе. Опанке подеране.

Пушке се једино сијају наслоњене на једну стену.

У даљини се виде поворке још војника који лутају.

(Дневник из Првог светског рата - Мрве хлеба, Петровић Микодраг, 1888-1950)

Збег мештана на Чукама за време борбе 1916. године

Фотографија је власништво Збирке фотографија Војног музеја.
Кустос збирке историчарка уметности Наташа Томић

Фронт, болнице, па опет фронт, и љубави, свуда љубави, за хлеб и за шећер, све мокро, све киша и блато, магле умирања — то су била виђења живота у којима је сазревао млади Црњански.

Усамљени ратник у албанским планинама

Сећање Радивоја Драгићевића из села Лознице, код Чачка

„Стигосмо некако до Драча. Ту смо продали командирову ждребицу. Чудо једно: то жгољаво ждребе запело за око једном италијанском официру. Навалио да је купи. Један наш војник, да би га одвратио, рече: „Продаћемо је, него шта, али за 25 наполеона“. Официр сместа извади новац. Ми немадосмо куд, него дадосмо ждребицу. Ко ће сада да изиђе командиру на очи? Сви гурају мене. Ја се нећкам, а у себи мислим: колико се хлеба може купити за 25 наполеона! Уто, наиђе командир. Немадох куражи да му кажем шта смо урадили, него испружих длан, а на длану - засијаше наполеони...”

Сећање Милунке Савић, хероине Првог светског рата

„Али, гле! Овај народ се не да, он хрли напред, метар по метар. Напред су савезници, а савезници су - хлеб, пушка, топ; савезници су лекови за болесну децу, за изнемогле мајке; савезници су и ашов да се ископа рака и сахране они који више нису могли, у којима је пресахла снага... И на савезничким лађама се умирало. И на Крфу. И на Виду, том острву смрти. Умирало се без хлеба. После се умирало с хлебом... Један веселник, који данима није видео хлеб, најзад је имао требовање за таин. Није могао ни да се радује. Ипак, узео је још једно требовање из џепа свог умрлог друга... Узео је, тако, два хлеба и некако добауљао до своје постеле. Легао је и умро гладан између два хлеба...”

Прелаз преко Везировог моста

Снег уместо хлеба

Пола следовања – заробљенику

“Само једна десетина српских војника, испред Ветерника који су Бугари узалуд и крваво бранили, заробила је - тридесет Бугара. Био сам сведок њиховог заробљавања. Премрли од страха, јер је један српски војник рекао: „Требало би их све побити...”. Међутим, други војници кажу да им неће ништа нажао учинити, да ће их предати штабу. У међувремену почеше да разговарају... И тако, српски војник сазнаде да његов заробљеник обрађује поље као и он, истом таквом ралицом, као што је његова, сличним воловима... И гле ратног чуда: српски војник се готово расплакао над судбином свог заробљеника - даје му пола свог војничког хлеба! Даје му своје следовање! И други војници, видим, разговарају са својим заробљеницима: код свих исто осећање - бољећивост! У рату се хватају за гушу, један другог пробадају бајонетом, кољу се зубима, али кад га зароби - српски војник даје бугарском пола свог војничког хлеба! Тада заиста нисам то могао да разумем. Касније сам схватио величину праштања, јер само велики народ може да прашта...”

(Антоан Рокс из Тулуза, француски официр)

“Задивљен сам српским војником и тиме како он вади последње парче хлеба, изломи га и даје заробљеном аустроугарском војнику, за кога зна да је починио злочине”.

Арчибалд Рајс

Српски војници деле хлеб бугарским заробљеницима

Заробљени српски војници код Аустријанаца

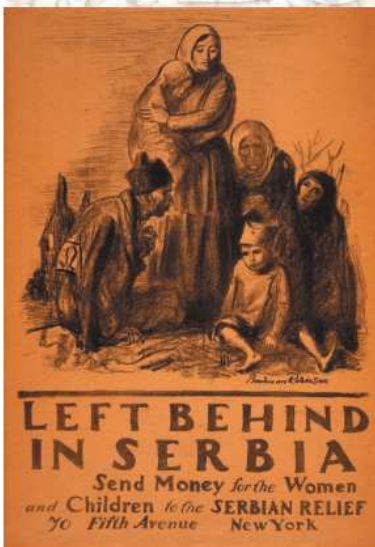
Заробљени аустријски војници у Мачви

Писмо из заробљеништва прабаби Лепосави када је стигао пакет у логор у Немачкој, 1917.

„Хлебац који си послала сваки га је Србин узео у руке, прекрстио и пољубио, ту су настале сузе радованке. У оваком радосном дану и знаменитом и дирљивом часу поделио сам брацки хлебац и са мојим људима појео.”

Косовски дан је Национални дан Србије. Постер Херојске Србије, која се бори са својим непријатељима који надиру са свих страна, урадио је чувени илустратор Бернард Партридгеа. Први пут се појавио у Лондону, 27. октобра 1915.

Амерички илустратор Боардман Робинсон урадио је овај плакат за помоћ женама и деци који су остали у Србији после повлачења Српске војске.

Малвина Хофман, позната скулпторка (САД) урадила је овај чувени постер за прикупљање средстава за напаћени српски народ

Србија – држава од угледа

Током Великог рата Србија и српски народ имали су велики углед код савезника и то не само међу политичарима и у војним круговима, већ и код обичних људи и посебно у уметничким круговима. Иако мала држава, али са великом међународном репутацијом, Србији је помоћ у храни, новцу, лековима и другим потребама почела да стиже већ од краја 1914. године. Народи Велике Британије, САД, Француске, Грчке, Канаде, Холандије, Данске одазвали су се овом позиву! У Лондону је основан Српски потпорни фонд 1914. године, а оснивачи Фонда биле су угледне личности британског јавног живота - археолог Артур Еванс, историчар и публициста Роберт Вилијам Ситон-Вотсон и посланик британског Парламента Бертрам Кристијан. Покровитељ Фонда била је британска краљица, председник лондонски надбискуп, а потпредседници истакнути политичари лорд Асквит, Винстон Черчил и други. О односу савезника према Србији и њеном међународном положају сведоче и бројне штампане плакате, еминентних уметника, са циљем сакупљања помоћи српском народу.

Енглески плакат за помоћ Србији

Морате да помогнете СРБИЈИ, нашим српским савезницима – бескућницима, којима је опљачкана сва имовина, хиљаде њих остало је без родитеља, сви они су сиромашни - зависе од великодушности британске јавности за све животне потребе. Нећете избећи свој део одговорности за британски однос према несрећној Србији! Дајте шта можете ...

Краљ Петар у рову

Време је за Србију (Италијанска пропагандна разгледница)

Камена књига предака

Подушни хлеб

Крајпуташ

Крајпуташи се најчешће повезују са Првим светским ратом. То су камени споменици, подигнути у знак сећања на часног војника, ратника, погинулог мушког члана породице далеко од кућног прага и завичаја. Подсећају потомство и сународнике на страхоте рата и идеале којима се брани отаџбина. Многи су подигнути у другој половини 19. века и у време Балканских ратова. Ипак, по бројности најчешће су подизани после завршетка Првог светског рата па их српско становништво у већини повезује са ратним страдањима најмилијих.

У прошлости је народ за ове споменике имао различите називе попут *биљег*, *знак*, *спомен*, *мрамор*, *камен*, али после завршетка Великог рата усталио се назив *крајпуташ*.

Такви споменици су у виду једноставног стуба са ширим правоугаоним делом на врху - *капићем*, фино углачени и обрађени. Има и оних грубо уобличених од камена пешчара који су били подложни зубу времена и ерозији. Проучаваоци ових споменика сматрају их „каменом књигом предака“ пошто је на њима уклесан цео живот погинулог војника.

Уобичајено је да поред имена, презимена и времена погибије или година које је у том тренутку војник имао, стоји исписан – уклесан текст:

„Путнице намернице, застани и прочитај ...“ или „Кости су ми на даљини а спомен у близини“ или попут следећег натписа:

„Спомен Велимиру Милованчевићу из Вучка борца I Светског рата од 1912. до 1917. године поживео 48 година а борећи се за слободу свога народа погине 15.XI 1917. године на званом месту Крфуа код куће остави жену Милеву и малолетну ћерку му Велимирку која му подиже овај спомен са зетом му Маринком Арсекићем и унуци Чедомир и Јордан снаје Милена и Бранка“ (Д.М.Радивојевић, Камена казивања ратника, Моравички крајпуташи, Ивањица-Чачак 1995).

Као празни гробови налазе се на местима поред којих се пролази, поред главних саобраћајница и значајнијих места у насељима.

У народним казивањима и литератури је забележено да су породице, како добију вест о погибији или нестанку свог најмилијег, износиле и качиле у дворишту његово одело или су постављале високе дрвене крстове, у моравичком крају познате као *перјанице*, те су на њих стављале покојничково одело, капу, шешир и друге личне предмете. Камено обележје је подизано у већини случајева после завршетка Првог светског рата. На то место, место „празног гроба“ или „гроба душе покојника“ се породица окупљала о свим задушницама, а понеки и у време празника. Палиле су се, а то се чини и данас, свеће за душу погинулом, доносила се храна, посебно култни – подушни хлебови и кувано жито.

Данас је у многим крајевима однос према крајпуташима промењен. Савремено становништво, поготово млађа популација, има и другачији однос према прошлости.

Ипак, још увек у народу верују да онај ко дирне у ову светињу не пролази добро у животу и да ће га снаћи некаква несрећа.

др Весна Марјановић, етнолог

Крајпуташи

BREAD, BREAD, BREAD

Украјински тањир

Хлеб, хлеб и хлеб....

Глад у Немачкој за време Првог светског рата

Све до избијања Првог светског рата Немачка је увозила трећину потребне хране и готово половину сточне хране из других земаља. У касно лето 1914. године нико у овој земљи није озбиљно веровао да је исхрана немачког народа угрожена у случају рата, односно да глад узрокована ратним околностима може угрозити здравље и животе Немаца. На самом почетку рата, већ у августу 1914. године, блокирани су приступни путеви до немачких лука, а савезници су за циљ прогласили и план по којем ће не само спречавати увоз неопходних сировина за немачку ратну производњу, већ и снабдевање Немачке храном, што је директно утицало на снабдевање цивилног становништва. Погоршање снабдевања немачког Рајха неопходним намирницама и храном британски стратегије су сматрали веома важним: цивилно становништво непријатеља је тиме слабије и деморалисано.

Да би ово спречиле, немачке власти су већ 1915. године почеле да штампају и дистрибуирају разгледнице у пропагандне сврхе како би поправиле расположење у немачком царству у своју корист. На овим разгледницама се виде два веома коруптентна војника чије снабдевање хлебом није угрожено рационализацијом потрошње, потом се види да поморска блокада немачких лука не даје ефекте.

На разгледници из исте године слику прати још и порука: Заједно, рат, хлеб (К-хлеб) и кромпир. Године 1915. већ су избили први нареди због несташница хране, и то испред продавница. Да би се побољшао "морал", праве се ратни хлебови са сличицама. Ову акцију "побољшања морала" прате и песме са једноставном римом. Квалитет хлеба је у ратним условима био много слабији у односу на предратни период.

У производњи тзв. К-хлеба била је дозвољена и употреба кромпира као замене, и он је чинио 30 одсто ове намирнице.

На почетку Првог светског рата Конрад Аденауер је био заменик градоначелника града Келна, одговоран за снабдевање градског становништва храном. Он је у производњи тзв. "келнског хлеба" одговоран за примену рецепта који је подразумевао употребу пиринча, јечма и кукурузног брашна. То је резутирало надимком који му је народ дао - прозвали су га "Graubrauner" (у преводу на српски "Јечменинауер").

Тањир са ивицом украшеном ручно осликаним, стилизованим цветним мотивима у црвеној, жутој, љубичастој и плавој боји, доноси и текст "Боље К-хлеб него без хлеба! 1914/17".

Гротескно пропагандна разгледница приказује да се на испраћају колеге чита некролог који има облик вежне хлеба. Велики број разноврсних разгледница овог типа појавио се у другој половини Првог светског рата. Први светски рат је однео животе десетина милиона војника, укључујући и два милиона немачких војника. Цивилне жртве рата процењене су на седам милиона људи. Само у Немачкој је најмање 700.000 људи, цивилног становништва, током рата умрло од последица глади и неухрањености.

(Одломци из текста "Хлеб, хлеб и хлеб - Глад на немачком домаћем фронту у Првом светском рату", аутора Андреа Фаданија, директора Музеја културе хлеба у Улму)

Englands Ärger — Deutschlands Kraft.

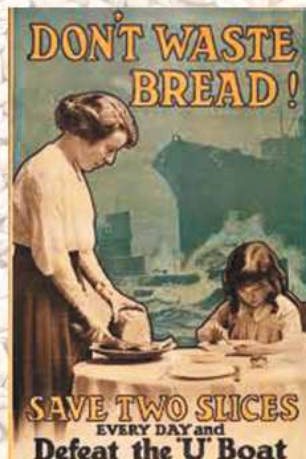
Британски гнев - Немачка моћ

Две свађалице

Француз једе бели хлеб, а Boches (Немац) КК

Чувајте хлеб, уштедите два парчета дневно и победимо U Boat (немачке подморнице)

Јунаци, борите се у страниј земљи!
Ми, жене, мирно у домовини.
Б(борац) - хлеб једе свако.
Никакав непријатељ нас не може победити.
ИЗДРЖИТЕ
У ОЛУЈНОЈ БУРИ
МИ
ИЗДРЖАВАМО

Етикета на хлебу

Како је Boches (Немац)?
Француски војник изазива немачког војника хлебом

ДВЕ ВАЉАНЕ СВАЂАЛИЦЕ

Два бораца су то што мрзе наше непријатеље:
Б(борац)-хлеб, који свако радо једе.
Други су кромпири са којима се поступа сада
врло штедљиво.

Верујете ли да гладујемо?
Хоћете ли да чујете истину?
План није успео и биће само сан.
Зар не верујете да нам можете одати част.
Добро сте нам дошли као заробљеници.

Нас два момка омогућавамо вам да успете;
Очи ће вам засузити;
Б(борац)-хлеб, кромпир су такође оружје
са којима ћемо победити.

ARMY MARCHES ON ITS STOMACH

Војска маршира
на свом желуцу
- рекао је Наполеон

Крајем 1914. године британска војска је схватила да чак и кратак рат у Европи захтева да се обезбеди одговарајућа инфраструктура за прехрану трупа на фронту.

Већи део овог посла је обавила Војна служба за сервисне послове (Army Service Corps), а једна од њених кључних јединица у обезбеђењу основне исхране је била јединица Пољска пекара, у сваком батаљону пешадије. Предвођена једним официром и са деведесет два редова ова јединица је могла да произведе довољно хлеба за више од 20.000 људи.

Због природе посла пољске пекаре нису постављане близу линије фронта, а многе од њих су у периоду 1914/1915. биле базиране на локацијама попут Руана и Абевила, и нешто ближе фронту у Сент Омеру и Хазербруку. То су углавном биле статичне јединице које се нису много покретале.

Фотографија показује унутрашњост Пољске пекаре у Француској 1914/1915. године. Официр у позадини надгледа посао војника у кецељама како сортирају и слажу векне за слање трупама на фронту.

Војна служба за сервисне послове

Француске пекаре на фронту

Поље са пекарама направљеним од глине, Галипоље 1915.

Немачке покретне пекаре близу фронта

У периоду који води до Првог светског рата, већина европских војски имала је мобилне пекаре сличне овим немачким пећима из 1910. године у којима је могло истовремено да се пече 80 хлебова у року од 100 минута. Познато је да су Немци развили два модела мобилних пећи са коњском вучом на четири точка.

Једне лаке и друге велике и тешке, лаке су могле да се транспортују преко тежих терена. Дванаест оваквих пећница формирало је тактичку јединицу за снабдевање, односно конвој.

Од 1914. ове мобилне пећи и мобилне теренске кухиње (познатије као Gulaschkapopen) играју важну улогу у снабдевању немачке царске војске на терену.

NEVER HAD ENOUGH BREAD

Хлеба никад довољно

Храна за војнике у рововима током Првог светског рата била је често сматрана луксузом. Достава топле хране из оближњих кухиња до предњих линија фронта била је немогућа у току битака.

У периодима затишја могла се очекивати пристојнија храна.

Упркос великим напорима пекара хлеба није било довољно, а некада је требало и до осам дана да хлеб стигне до ровова и, наравно, тај хлеб је већ био буђав. Амерички војници су овај хлеб звали „пропалице“ (rank).

К Брот (хлеб)

Хлеб познат као К - Брот (ратни хлеб), био је веома непопуларан у Немачкој, јер је садржао такве састојке као што су сушени кромпир, овас, јечам.

Кајзер Вилхем у инспекцији војној пекари 1914-15.

(Хлеб) Буђавац

*Понекад добијемо мало буђавца
Што цивили знају као хлеб
Ко душа није мек
Ал' ни ко камен није тврд*

*Ипак стиже он до нас
И никад га не враћамо назад
Мада је прекривен кончићима
Што с вреће се на њега лепе*

*Нама јаја за доручак не шаљу,
Шаљу нам гранате
А ми се забијемо у ровове
И ништа нам не смета смрад*

Хлеб у сошкама

Провера квалитета

Хлеб за фронт

Немачка пољска пекара

Хлеб рата

Храна је једна од првих борбених брига, свакодневни и суштински проблем.

Пекаре и кухиње су биле у позадини. Храна је хладна стизала до ровова. Војници у рововима били су неухрањени. Главна храна војника био је суви хлеб.

Сваки војник носио је борбено следовање које се састојало од 300 грама кекса, названог "хлеб рата", 300 грама меса - конзервиране усољене говедине и чутуре са једном до две литре воде.

Храна у великој мери утиче на морал. Квалитет хране такође утиче на физичко стање војника. Глад, жеђ и потреба за сном доминирали су у свакодневном животу људи у рововима. Током Великог рата хлеб се добијао ретко и постао је луксуз. Није било довољно пшенице јер су плодна поља претворена у бојна поља.

Француски војник на тргу у Ремсу

Обед британских војника у рову

Сусрет немачких и британских војника на ничијој земљи за време Божића, 1914.

Расподела хлеба француским војницима

Сведочење немачког официра

"Напад је, на наше чудо, задео, премда британска противофанзива није зауставила нападаче. Шта се догодило? У богатим складиштима, у рововима које је непријатељ напустио, распала се немачка дисциплина. Више се није слушала никаква заповед. Војници, изгладнели у недаћама, које су трајале неколико година, нису више могли да издрже поглед на богате залихе. Навалили су на њих. Усред битке, уз помоћ бајонета, отварали су енглеске вреће с хлебом и америчке кутије са конзервама и преједали се до давања. Глуви на сваку молбу, глуви на сваку претњу, прекинули су паљбу и јели као животиње... Не, као људи - као бедни људи, какви су и били! Хтели су само да опет једном буду сити, па макар одмах умрли. Ти немачки војници недељама су лежали на киши; затим су, без противљења, упалих очију кренули на моћну машинерију митраљеза, мина и граната, којом је управљао непријатељ. Туча артиљерије их није зауставила - али сада, кад угледаше беле хлебова и конзерве говедине, остадоше да леже..."

Живот у рову

Сваки војник који се борио у рововима познавао је смрт и мирис који би уследио, мирис који прогања до краја живота. За живот у рововима често се каже да је пакао на земљи и нико ко је био у рову Великог рата не тврди супротно. У рововима, ти јадни борци суочавали су се са сталном патњом - гледали су изблиза смрти, болести, сакаћење, страх, глад, ваши, пацове, црве, инсекте. Сваки моменат се проводио у одбрани живота - избегавању граната и метака. Било је доста живости у рововима, али нажалост није било правог живота за људе који су тамо чекали судбину.

Немачки официр

Између две битке, француски војници

Пруски генерал Марк прича да су се његови људи радовали што ће ући у страховиту битку за Верден, јер су чули да се тамо не даје уобичајено мршаво, већ - контраофанзивно следовање. Смрт је, дакле, била мање зло од вечне несташнице хлеба...

Сведочење британског војника

"Путовао сам ноћу и сакривао се по шумама дању. Требало ми је два дана да дођем доведе. Једног дана сам нашао врећу старог, отвореног хлеба и нешто комадића сира. Наишао сам на поток, натопио хлеб у потоку и појео га".

Немачки ров

Оброк француских војника

BREAD MEANT THE LIFE

Хлеб је значео живот

У првих шест месеци Првог светског рата у Европи је било 1,3 милиона ратних заробљеника. Смештај толиког броја заробљеника био је озбиљан проблем за све земље-учеснице рата. Сведочења о околности према заробљеницима и њиховом занемаривању су врло честа. Међународни уговори о третману заробљеника договорени су још пре рата (Хашка и Женевска конвенција). Ипак, немачка ратна пропаганда се нашироко бавила темом бруталности у савезничким логорима, са циљем да охрабри своје војнике да се боре до смрти и не дозволе да их савезници заробе. У Британији се, исто тако, тврдило да су савезнички заробљеници у Немачкој систематски прогањани по налогу немачке владе. Инспектори из неутралних земаља позивани су да провере услове у заробљеничким логорима. Када је објављен рат 1914. године, обе зараћене стране нису имале системски уређена места за смештај и боравак ратних заробљеника. Логори су на брзину прављени, по потреби. Многи су изграђени од нуле, али су негде за логоре коришћене и постојеће зграде. У почетку су такви логори били претрпани заробљеницима, али се ситуација касније у Британији побољшала тиме што су логори растеређени и замењени импровизованим камповима. Када је реч о немачким логорима, главне жалбе су се односиле на неадекватне санитарне услове, смештај и исхрану затвореника (за шта је, делимично, одговорна и савезничка поморска блокада немачких градова), као и на природу послова намењених затвореницима и на брутално понашање логорских стражара. Репресалије су додатно утицале на злостављање заробљеника. Године 1916. Немачка је на принудни рад на Источној fronti послала новозаробљене британске и француске војнике. Била је то одмазда за француско слање немачких ратних заробљеника у логоре у Северној Африци и зато што су Британци користили немачке заробљенике као раднике при британским трупама у Француској. У Великом рату било је укупно 8 милиона заробљеника и за све њих хлеб је значео живот!

Једно парче хлеба ујутру

*Ја сам Кригсгефангенер
Волео бих да сам мртав
Све пиће је укуса киселог купуса
И једом буђави хлеб.*

**15000 заробљених
руских војника добија
хлеб у Августову**

**Амерички
заробљеници носе
хлеб**

**Расподела хлеба
немачким
заробљеницима
у Сент Етјену**

Француски заробљеници крајем 1914.

Осмех на лицима немачких заробљеника

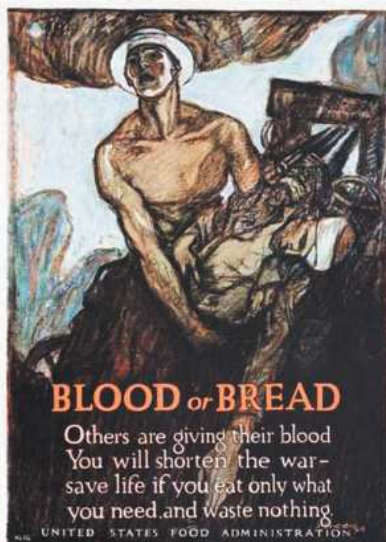
**Великодушност Америке
– Белгија захваљује, 1914.**

Победа је висила на пшеничној влати

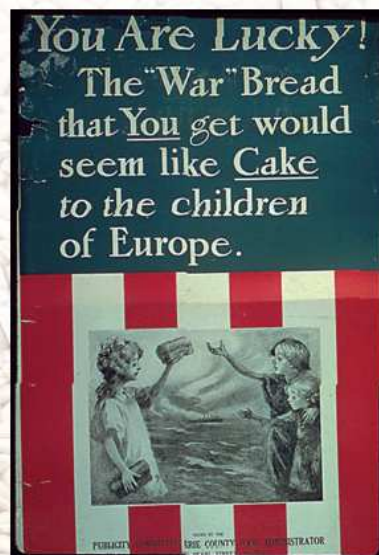
Велики рат је за произвођаче и потрошаче хлеба створио до тада непознато стање. Америчке жетве никада раније нису за европске грађане биле тако важне. Али, показало се да зарађене силе нису биле нимало склоне да својим противницима допусте употребу тих жетви. Не, непријатељи нека скапају од глади! Енглези нису допуштали да пшеница дотиче преко слободног океана у Немачку и Аустро-Угарску. А Немци су без опомене торпедима из подморница бацали у ваздух лађе неутралних земаља пуне жита - такође су хтели да Енглези и Французи, под претњом глади, прекину рат. Тако су европски супарници помоћу блокаде и контраблокаде задавали једни другима ударце у болне желуце. Сједињене Државе су биле неутралне, али је "империја пшенице" трговала са обе стране. Без америчке пшенице, која је Немцима припацала, Немци би можда заиста у касну јесен 1916. прекинули рат због несташице хлеба. Немци су, уосталом, гласно објавили да Америка неће бити кадра помоћи својим савезницима, јер су тада немачке подморнице посејале морско дно рекордним бројем тона непријатељских бродова. Стање је, дакле, било надасве опасно; оно је за силе Антанте било заправо из месеца у месец све горе. Улазак Америке у рат, у априлу 1917. био је, између осталог, плаћање рачуна за "пропуст из човечности". Светски рат је био у ствари одлучен у часу кад се Америка приклонила једној страни, кад је "империја пшенице" своје циљеве ујединила са циљевима Антанте. Било је то оно надасве опасно пролеће 1917. које је донело америчку објаву рата. "Победа помоћу пшенице", то је био програм председника САД Вилсона.

Америчка пшенична империја

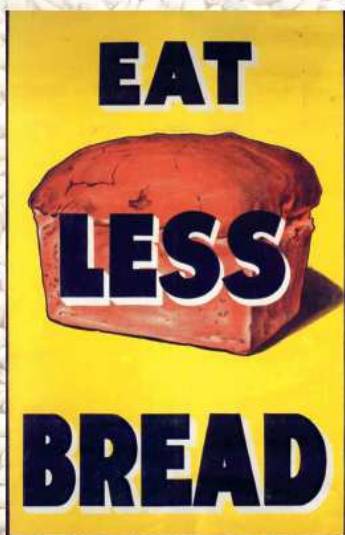
Италијански министар прехране Атолико послао је Хувру, „америчком управитељу жита“, копију староримског новца из напуљског музеја. На њему је био лик богиње жита, Аноне, окружен знамењима лађа и класова. Атолико је уз то написао да је "америчка пшенична империја заменила римску, али да је у исти мах својим даровима спасила и мајку-земљу латинске цивилизације".

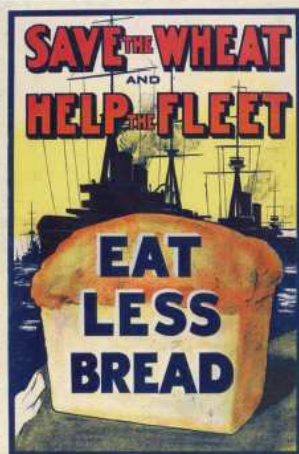
Крв и хлеб

Ви сте сретни! Ратни хлеб који ви добијате, био би као колач деци Европе

Једите мање хлеба

Штедите жито - помогите флоту - ЈЕДИТЕ МАЊЕ

Уштедите хлеб недељно, помогите победу у рату

Први у рату - ХЛЕБ - први у миру

У редовима за корицу хлеба

Глад је притискала и пратила цивилно становништво у свим зараћеним земљама. Пољопривреда и расподела хране су ослабиле због смањеног увоза и поморске блокаде.

Рат је људе одвео далеко од њихових имања и послова. Увоз нитратних ђубрива је смањен што је директно погодило пољопривредну производњу, посебно житарица. Смањена производња је непосредно утицала на повећање цена хране и охрабрила гомилање резерви.

Владе земаља-учесница су на то одговарале увођењем контроле цена животног намирница.

Редови испред пекара које су формирале најчешће жене и деца, постали су уобичајени прикази у градовима широм Европе. Руска револуција је своје порекло имала и у урбаним редовима за „корицу хлеба“.

Немачка је увела низ владиних прописа о контроли производње и продаје хране, али се показало да је то лоше осмишљена мера која је само погоршала ефекте британске поморске блокаде. Кренуло се у производњу различитих сурогат-намирница, као што је КК хлеб. Али, нутритивна вредност и укус сурогат-намирница био је тако лош да су Немци од 1916. године постали неухрањена нација.

Немачка кампања неограниченог рата подморницама имала је за циљ да Француску, Италију и посебно Британију доведе до нивоа исте кризе глади коју је трпело немачко цивилно становништво. Ове земље су увозиле жито и немачку подводну кампању су виделе као смртоносно претњу. Савезничке земље-учеснице рата покушале су да повећају сопствену производњу хране, пре свега хлеба, али су главни успех постигле рационализацијом потрошње.

Ефекти Првог светског рата на цивилно становништво су били поражавајући. Био је то рат у којем су цивили, заправо, постали војни циљ. Економске последице Великог рата огледале су се у несташици свих производа, а пре свега - хране. Зато је и спроведена стална рационализација потрошње хлеба.

Британија је почетком 1918. увела мере рационализације у Лондону, које су проширене на читаву земљу до лета исте године. Упркос немачким очекивањима, британски грађани су издржали мере штеђе у свакодневном животу и опстали.

ЧИТУЉА

Са болом јављамо свим познаницима и пријатељима тужну вест, да је вечерас у 8 сати наша драга добра

КОЛЕГИНИЦА ВЕКНА ХЛЕБА

коначно поједена,
у дубокој старости од више од 8 дана,
након дуге штеђе.

За маркицу за хлеб моле тужни
наследници:

Отац Јозеф Глад, мајка Марија Глад
рођена Клин Чорба.

Зетови: Антон Мало Меса,

Фриц Без Масти, тетка Берта,

нећака Дина Оскудица Брашна

Изјаве саучешћа примају се само од
странаца.

Кремација се одржава у иностранству.

Искрено саучешће.

Лихва и Спекулант

ГЛАДНИ ГРАД, 1. ОКТОБРА 1917.

Ред за хлеб у Ридингу

Ред за хлеб на улицама Берлина

Деца избеглице у реду за хлеб, Русија 1915.

Продаја хлеба у Бечу

BREAD REBELLION

Хлеб, Велики рат и револуција

Цар Никола II моли мужике да дају жито

Обезбеђивање животних намирница за житеље Русије до Првог светског рата је било у оквиру приватне иницијативе предузетника и држава у тој области практично није имала никаквог утицаја. Почетак Првог светског рата је битно променио стање. Потребе за животним намирницама су све више расле, а пољопривредна производња се све више смањивала, пре свега због све мањег броја оних који су, уместо рада на њивама, отишли на фронт.

Самим тим, у условима слободног тржишта намирницама, у поређењу са 1913. годином цене су у 1915. порасле за 1,8 - 2 пута. Године 1916. су цене у областима изван пољопривредне зоне већ порасле за три пута, а 1917. године чак за 16-18 пута.

Све је то принудило тадашњу владу да се позабави питањем снабдевања становништва основним животним намирницама. Одређене су и утврђене строге цене откупа и створена мрежа регионалних, губерњских, обласних, градских и општинских савета.

У новембру 1916. године министар земљорадње Александар Ритих је потписао акт "О расподели зрних жита за потребе одбране", створене су и посебне јединице са задатком да од мужика по селима одузимају вишкове пшенице и других зрних жита.

Цар Никола II моли мужике да дају жито

Жене у реду за хлеб, Петроград, 1917.

Хлебна побуна – почетак револуције

Од почетка Великог рата до 1917. године просечна запослена жена проводила је 40 сати недељно у редовима за хлеб.

Године 1917, 23. фебруара, обележавао се Међународни дан жена. Иронично је да је баш тог дана у Петрограду почела тзв. "хлебна побуна", коју су започеле управо жене.

Многе од њих су спавале испред пекара како би биле прве у реду када почне продаја хлеба. Велики број пекара тих година је затворен.

У "хлебној побуни" жене су марширале кроз радничке четврти града позивајући мушкарце из фабрика да им се придруже и окупирају центар града. Тог дана се око сто хиљада људи окупило у беспрекорно улађеном центру Петрограда, а у следећа три-четири дана оне су поново окупирале читав град. Велики број људи кретао се у правцу центра - не само радници, већ и студенти, официри, даме из високог друштва, посматрачи...

Шеф петроградске војне области, генерал Кабалов, није био у стању да се избори са ситуацијом. Наредио је својим трупама да пуцају на ненаоружане цивиле и претворио "хлебну побуну" у револуцију! Хиљаде војника изашло је из својих гарнизона и заузело све кључне објекте у граду.

Тако су у Петрограду, iscrпљене ратом и глађу, жене кроз своју "хлебну побуну" довеле до Фебруарске револуције и обарања царске власти.

Демонстрација жена у Петрограду, 1917.

Плакат

*Војници!
За мир, за
хлеб, за земљу,
и за власт
народа!*

Лењинов Проглас 7. новембра
1917. године

ЉУДИ, КОЈИ ЈЕДУ ЈЕДНИ ДРУГЕ ЗБОГ
ГЛАДИ, НИСУ ЉУДОЖДЕРИ.
ЉУДОЖДЕРИ СУ ОНИ КОЈИ НЕ ЖЕЛЕ
ДА
ЦРКВЕНО ЗЛАТО ПРЕТВОРЕ У ХЛЕБ ЗА
ГЛАДНЕ

WAR BREAD BAG

Француски војник са торбицом

Торбица за хлеб

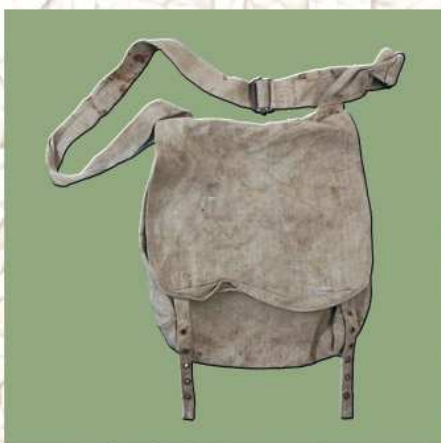
Важност хлеба за исхрану у Великом рату показује и обавезан део војничке опреме сваког учесника рата у свим војскама – торбица за хлеб (Breadbeg – Brottasche). Торбица је висила око рамена или је била причвршћена за каиш и првенствено је служила да се у њој носи хлеб и друга храна. Било је више модела торбица, али углавном су имале сличну форму, направљене од лаког и чврстог платна и нису се много разликовале међу војскама зараћених страна.

Немачка морнаричка торбица

Руска торбица за хлеб

Аустроугарска торбица за хлеб

Француска торбица за хлеб

Француско-белгијска торбица за хлеб

Немачка торбица за хлеб